

Claude Lanzmann

Twee teksten over *Shoah*

Claude Lanzmann sprak deze teksten uit ter gelegenheid van de uitreiking van de aan hem toegekende Verzetsprijs 1993 van de stichting Kunstenaarsverzet 1942-1945. De tekst werd eerder slechts in kleine kring verspreid.

I Een toestand van totale rouw

Meer dan acht jaren zijn verstreken sedert de film *Shoah* voor de eerste maal in Parijs werd vertoond, in de lente van 1985. Ik spreek hier nu over tijd in de objectieve zin van het woord, over een periode die in mijn persoonlijke leven als zodanig in het geheel niets heeft betekend. Het verstrijken van de tijd is aan mij voorbijgegaan. Volledig in beslag genomen door de enorme praktische taken waarvoor ik me elke keer opnieuw gesteld zag wanneer *Shoah* uitkwam in de landen die de film bereikte - taken waarop ik absoluut niet was voorbereid -, heb ik zo goed en zo kwaad als het ging de situatie het hoofd geboden, zonder organisatorische achterban, zonder infrastructuur, en vaak gevoeliger voor de overweldigende en verscheurende gevolgen die in mijn persoonlijke leven het onzekere beheer en de begeleiding van de gigantische film waar ik de maker van was, met zich meebrachten, dan voor de weerklank die de film direct in de wereld kreeg. Ik moet bekennen dat ik die achtereenvolgende presentaties van *Shoah* heb beleefd als de respectievelijke uitingvormen van eenzelfde toestand van totale rouw. Rouw die de tijd deed stilstaan.

En ook al is het zo dat dit alles, althans zo schijnt het mij toe, nu langzamerhand overgaat en zich langzaam herstelt, toch blijft bijvoorbeeld mijn wroeging over al die mooie en dringende brieven die ik in de loop van de tijd heb ontvangen en die ik onbeantwoord moest laten, symptomatisch voor de diepe innerlijke ontwrichting, de rouw, voortgebracht door *Shoah*, waardoor ik voor altijd getekend zal zijn.

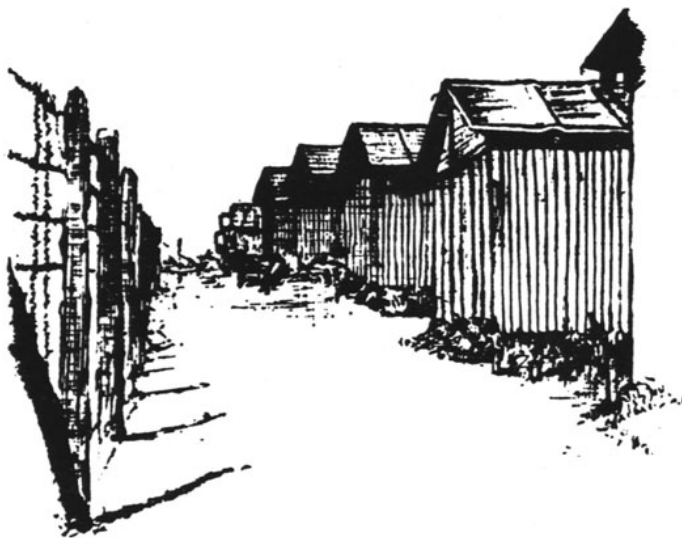
Het is hier niet de plaats om me te beklagen, maar dit stilstaan van de tijd na *Shoah* komt overeen met de reusachtige stilstand gedurende de elf jaren waarin de film gemaakt werd, en misschien meer nog met een vanzelf ontstane breuk die, op een dag, tijdens het ontstaan van *Shoah*, door omstandigheden waarvan ik niets kan achterhalen de tijdsorde heeft ontwricht. De tijd is voor mij nooit opgehouden niet voorbij te gaan. Hoe zou je, wanneer hij wél voorbijging, elf jaar aan een kunstwerk kunnen blijven werken?... En hoe vaak is het mij gedurende het ontstaansproces van de film -zelf een bewegingsloos geheel- niet overkomen dat ik me met een ongelofelijke schrik, alsof ik plotseling wakker schrok en tot de orde werd geroepen, realiseerde dat er al weer twee, vier, zeven, tien jaar voorbij waren gevlogen.

De tijdsorde die eigen is aan *Shoah*, de cirkelvormige structuur, de onmogelijkheid tot een compromis -hoe fijngevoelig ook- met de chronologie, en

mijn weigering om de verschrikking letterlijk vorm te laten aannemen, vinden zonder enige twijfel hun oorsprong in deze persoonlijke, innerlijke toestand.

Er is meer: dat *Shoah* slechts uit het heden gesmeed is, dat het verleden erin lijkt op te lossen, zich op te heffen, komt doordat de orde die de hele film beheerst en scandeert, die van het onheuglijke is: de voltrekking van het onmenselijke, waarbij ik hoe dan ook tegenwoordig was, is, juist vanwege de onmenselijkheid en vanwege de huiver waarmee die ons vervult, weggeschoven tot op kosmische afstand, in een 'in illo tempore', haast legendarisch en als het ware buiten het menselijk bestaan. Dit alles is niet gebeurd, het is onmogelijk dat dft vijftig jaar geleden heeft kunnen gebeuren. 'Maior e longinquo reverentia'; zonder deze afstand en zonder de gruwel - de afstand die door de gruwel is ontstaan - is het relaas van *Shoah* als direct tegenwoordig en tegelijk onheuglijk, ondenkbaar, als louter episch relaas van de tragedie niet mogelijk; onmogelijk om te beginnen. Ook al is het opgebouwd uit getuigenissen, ook al is het gebaseerd op precieze historische kennis - dit werk staat buiten de officiële Geschiedenis, elders dan in relatie tot een doorleefd verleden, elders dan in het actuele leven van de overlevenden.

Het is de wet van het onheuglijke, het 'niet-herinnerbare' waarom het in *Shoah* gaat, en waardoor de tijd, en datgene wat gebeurd is opnieuw tot leven kan komen.

II. Hier ist kein Warum

We zouden de vraag heel simpel kunnen formuleren door te vragen: waarom zijn de joden gedood? Een vraag die meteen als stuitend kan worden ontmaskerd. Want het voornemen om er iets van te trachten te begrijpen kan als volstrekt stuitend ervaren worden.

Juist het niet begrijpen vormde de ijzeren wet die ik mij gedurende alle jaren van werken aan *Shoah* heb opgelegd. Ik heb me onderworpen aan die weigering tot begrip als de enig mogelijke houding, tegelijk ethisch en bruikbaar. Deze hooggestemde instelling, deze oogkleppen, deze zelfgekozen verblinding, vormden voor mij de vitale voorwaarde voor het scheppingsproces. Verblinding moet hier verstaan worden als de meest zuivere vorm van kijken, de enige manier om zich niet af te wenden van een realiteit die letterlijk verblindend is, de ware helderziendheid.

Het voornemen om de blik rechtstreeks en frontaal op de verschrikking te richten vereist dat men afziet van zijsporen en ontsnappingswegen, en wel om te beginnen de allereerste die zich voordoet, de meest centrale en valse, namelijk de vraag naar het waarom, met het eindeloos vervolg van academische oppervlakkigheden en platitudes waar die vraag toe kan leiden.

'Hier ist kein Warum': Primo Levi vertelt dat die regel van Auschwitz hem zo werd ingeprent vanaf zijn aankomst in het kamp, door een SS-bewaker.

'Geen waarom': die wet geldt ook voor wie de last van die boodschap op een soortgelijke wijze als Primo Levi op zich wil nemen. Want het enige waar het om gaat is voor mij het overdrachtsproces. En aan dat overdrachtsproces gaat geen enkele begrijpelijkheid, geen enkele vorm van kennis of weten vooraf. He is enkel en alleen het proces van overdracht waarin het weten en de waarheid aanwezig zijn.

Je kunt maar op één manier radicaal zijn: er is geen waarom, maar er is ook geen antwoord op het waarom van de weigering om naar het waarom te vragen, op het gevaar af dat men opnieuw vervalt in het soort obsceniteit dat ik zoëven heb omschreven.

Vertaling: Etty Mulder.